

Конституційний принцип рівності в Україні: проблемні аспекти дослідження

The constitutional principle of equality in Ukraine: problematic aspects of research

Ірина Фаловськ

Ключові слова:

Конституція України, конституційні принципи, конституційний принцип рівності, рівність, проблеми дослідження.

Key words:

Constitution of Ukraine, constitutional principles, constitutional principle of equality, equality, research problems.

Правові принципи є висхідним началом правової матерії, яка становить основу будь-якого належного функціонування суспільства й держави. Незважаючи на те, що існуючі наукові теорії розходяться в поглядах на природу правового принципу як такого, очевидною та такою, що не підлягає дискусії, є реальна важливість упровадження в життя принципів права. Сам термін «принцип» має латинське походження від слова «*principium*» і позначає основні, найзагальніші положення, засоби, правила, які визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості.

А.М. Колодій зазначає: «Будь-які принципи, у тому числі й принципи права, є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають та інтереси якої вони задовольняють. Принципи є соціальними явищами як за джерелом виникнення, так і за змістом: їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку й у них відображаються закономірності суспільного життя. Головними джерелами цих принципів є політика, економіка, мораль, ідеологія, соціальне життя»¹.

Як слушно вважає Ю.М. Тодика, у конституційному праві принципи набувають юридичної форми та виражають пріоритетний зміст конституції². Якщо розглянути питання широко, то принципи можна розуміти як керівні, відправні ідеї, що вказують на основні напрями, орієнтири діяльності людей, які вони обирають із метою досягнення поставлених цілей.

У межах нашого дослідження основна увага приділяється принципу рівності та закладеній у ньому ідеї рівності як фундаментальному началу ефективної побудови цивілізованого суспільства. Як вказує Л.Д. Воеводін, принцип рівності є основоположним принципом, що характеризує правовий статус особи. Цей принцип являє собою універсальну форму вираження юридичної рівноваги, основною метою якої є поєднання інтересів різних людей, соціальних груп, а також національностей³.

Визнання й закріплення в основному законі будь-якої держави принципу рівності людини в теорії та практиці сучасного конституціоналізму має досить складну й неоднозначну історію, розуміння якої дає змогу усвідомити соціальний і правовий зміст цього принципу, гарантії та способи його реалізації в умовах формування правової держави, заснованої на ідеалах верховенства права. Ідея рівності людей зустрічається фактично з моменту виникнення античних учень про державу та її ефективне управління. Питання рівності завжди перебували в центрі уваги політико-правової думки й соціальних рухів.

Варто наголосити, що ідея загальної рівноправності та скасування привілеїв певних прошарків суспільства отримує теоретичне обґрунтування в працях і думках ідеологів буржуазно-демократичних революцій.

¹ Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 42.

² Тодика Ю.Н. Роль конституционных принципов в обеспечении функционирования государства и общества / Ю.Н. Тодика // Українська державність: становлення, досвід, проблеми : зб. наук. статей (за матеріалами XII Харківських політологічних читань). – Х. : Право, 2001. – С. 101.

³ Воеводін Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособие] / Л.Д. Воеводін. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1997. – С. 67.

У подальшому вказана ідея формально та юридично закріплюється як найважливіший принципу нового (буржуазного) конституційного ладу. Саме з констатації «тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними» починалась Декларація незалежності США 1776 р., яка відкрила епоху сучасного конституціоналізму⁴.

Незважаючи на тривалу історію закріплення аналізованого принципу та визнання його як основоположного, дослідження ідеї природної рівності громадян зберігають свою актуальність і нині. Фактичне відношення до них, рівень реального закріплення цих ідей у законодавстві й правозастосовній практиці необхідно розглядати як яскравий показник реального демократизму того чи іншого суспільства та держави. Таким чином, вважаємо абсолютно логічним те, що Загальна декларація прав людини в першій же статті урочисто проголошує: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах»⁵.

У подальшому загальнодемократичні ідеї природної рівності, що розвиваються в політико-правових думках еліт та інтелектуалів, отримують конкретне юридичне наповнення в конституціях і правових системах держав по-різному, що й буде продемонстровано далі.

Очевидно, що стан реальної рівності в кожній державі залежить від багатьох факторів, у тому числі правового, соціального, економічного, культурного, ментального характерів. Загалом процес досягнення ідеалів рівності передбачає складний конституційний і багатоплановий шлях, розвиток якого залежить від цілеспрямованих зусиль громадянського суспільства, держави й права.

Тому сьогодні, незважаючи на вихідні дані, можна вести мову про те, що рівність проявляється в різних сферах: соціальній, економічній, політичній, правовій. Наприклад, у спеціальних роботах, що присвячені соціальним питанням, рівність розглядається таким чином:

- як соціальний ідеал, що має історично мінливий характер;
- як принцип, відповідно до якого людям забезпечуються визначені соціальні умови;
- як політична цінність, тісно пов'язана з принципом соціальної справедливості й свободи⁶.

Загалом проблематиці рівності надається особливе значення в юридичній науці. Вважається очевидним, що рівність невід'ємно, органічно пов'язана із сутністю права, його внутрішньою й зовнішньою формами існування. Належну оцінку отримує рівність також щодо складних процесів організації й функціонування державної влади. Відтак держава не має права ігнорувати ідеї рівності, які закріпились у суспільстві, оскільки сама ідея рівності як категорія та як об'єктивна мета піднімається до рівня цілей і прагнень суб'єкта, а створена модель стає його внутрішньою потребою, тим, що він має внести у світ за допомогою своєї практичної діяльності. Інакше (і це підтверджує історія) держава приречена на соціально-політичні потреби.

У науці проблеми розуміння правової рівності як конституційного принципу вже досліджувались у працях таких учених, як С.Б. Боднар, О.П. Васильченко, Г.С. Журавльова, О.З. Панкевич, І.К. Полховська, С.П. Рабінович, М.В. Савчин, О.Ф. Скакун, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та інші. Однак аналіз вітчизняної правової науки показує, що досі не визначена та не встановлена чітка термінологія, пов'язана з питаннями рівності, а тому звернемося до розгляду цього поняття.

Проблема самого поняття «рівність» як категорії насамперед філософської й світоглядної має тривалу історію, оскільки уявлення про нього розвивались разом з еволюцією суспільства. Можна стверджувати, що перші наукові уявлення про рівність виникли у вигляді математичних формул і розрахунків. Саме математичним шляхом намагались усвідомити поняття «рівність» Сократ, Арістотель, Платон та інші стародавні мислителі.

Основні контури предмета поняття «правова рівність» як ідеалу, до якого мають прагнути суспільство й держава, та як правового принципу організації життєдіяльності людей склались за часів поступового ускладнення відносин у первіснообщинному ладі. Залежно від обставин, з якими стикались представники суспільства й держав, уявлення і зміст цього поняття змінювались від епохи до епохи, причому основний вектор змін, як свідчить історія, був пов'язаний із боротьбою широких мас за утвердження в суспільстві рівних для всіх заходів, що мали в основі засади справедливості, свободи й відповідальності. Наприклад, у рабовлас-

⁴ Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты / сост. В.И. Лафитский ; пер. с англ. под ред. и со вступ. ст. О.А. Жидкова. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – С. 25.

⁵ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією № 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

ницькому суспільстві прагнення людей до рівності розумілось здебільшого як скасування поділу людей на вільних і рабів, що відображалось у відповідних повстаннях рабів, у феодалну епоху – як встановлення зрівняльного користування земельними наділами, у буржуазний час – як рівність усіх перед законом.

На сьогодні міжнародне співтовариство сформувало уявлення та підійшло до розуміння доцільності й правильності визнання єдиних, заснованих на загальнолюдських якостях уявлень і принципів про правову рівність. Підтверджує це Преамбула Декларації про раси та расові забобони, у якій вказується: «Нагадуючи, що в преамбулі до Статуту ЮНЕСКО, прийнятого 16 листопада 1945 р., говориться, що тільки що закінчилася жахлива світова війна, яка стала можливою внаслідок відмови від демократичних принципів поваги гідності людської особистості, *рівноправності* (курсив наш – І. Ф.) і взаємної поваги людей, а також унаслідок насадженої на основі невігластва й забобонів доктрини нерівності людей і рас, та згідно зі ст. I згаданого Статуту ЮНЕСКО «ставити собі завданням сприяти зміцненню миру й безпеки шляхом розширення співробітництва народів у сфері освіти, науки й культури в інтересах забезпечення загальної поваги справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, для всіх народів *незалежно від раси, статі, мови або релігії*», <...> будучи переконаною в тому, що органічна єдність людства, а отже, основна *рівність* усіх людей і народів, що знаходить вираження в найбільш піднесених поняттях філософії, моралі й релігії, відображає ідеал, до якого нині прагнуть етика та наука, <...> будучи переконаною в тому, що всі народи й усі групи людей, якими б не були їх склад чи етнічне походження, роблять свій самобутній внесок у розквіт цивілізацій і культур, які у своєму плюралізмі та завдяки своєму взаємопроникненню складають загальне надбання людства, сповнена рішучості сприяти також проведенню в життя Міжнародної Декларації і Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм расової *дискримінації*, <...> відзначаючи з глибоким занепокоєнням, що расизм, расова дискримінація, колоніалізм та апартеїд усе ще лютують у світі, приймаючи дедалі нові форми, що виражається як у збереженні в силі законодавчих положень і практики урядового й адміністративного апарату, несумісних із принципами поваги прав людини, так і в незмінності політичних та соціальних структур, відносин і позицій, що характеризуються ознаками несправедливості й зневаги до людської особистості та викликають ізоляцію, приниження й експлуатацію або примусову асиміляцію членів груп, які перебувають у менш сприятливому становищі»⁷.

У ст. 1 Декларації про раси та расові забобони проголошено: «Усі люди належать до одного й того ж виду та мають спільне походження. Вони народжуються рівними в гідності і в правах, усі вони є невід'ємною частиною людства»⁸.

Широкий підхід до розуміння правової рівності продемонстрував В.Н. Вітрук, який переконаний: «Законодавчо закріплений принцип рівності є рівністю громадян перед законом та включає в себе рівність прав і свобод, тобто рівноправність громадян – це рівність обов'язків для всіх громадян, рівні підстави їх юридичної відповідальності, рівність перед судом тощо»⁹.

Звернемо увагу на те, що поряд із поняттям «правова рівність» у науковій літературі іноді використовується поняття «юридична рівність». Так, В.Н. Вітрук вказував на те, що «юридична рівність є не що інше, як рівність суспільного становища людей за законом»¹⁰. Різниця між правовою та юридичною рівністю має значення під час визнання відмінності між правом і законом. Юридично закріплена рівність у більшості випадків виражається на рівні загального (конституційного) статусу особистості.

На те, що принцип рівності прямо пов'язаний із верховенством права, вказано в рішенні Конституційного Суду України від 10 травня 2000 р. № 8-рп/2000: «Громадянам гарантуються рівні конституційні права й свободи, рівність їх перед законом та забороняються привілеї чи обмеження за будь-якими ознаками, у тому числі політичними, соціальними тощо, оскільки це призводить до звуження й послаблення дії в Україні принципу верховенства права (ч. 1 ст. 8 Конституції України)»¹¹.

⁷ Декларація про расу та расові забобони : прийнята в Парижі 27 листопада 1978 р на 20-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_906.

⁸ Декларація про расу та расові забобони : прийнята в Парижі 27 листопада 1978 р на 20-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_906.

⁹ Вітрук В.Н. Правовой статус личности в СССР / В.Н. Вітрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – С. 24.

¹⁰ Вітрук В.Н. Правовой статус личности в СССР / В.Н. Вітрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – С. 27.

¹¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про статус народного депутата України» в редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус народного депутата України» від 25 вересня 1997 року (справа про статус народного депутата України) від 10 травня 2000 р. № 8-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 37. – Ст. 1592.

Надзвичайно важливим рішенням Конституційного Суду України, яке стосується утвердження важливості й фундаментальності принципу рівності, є рішення від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, у якому Конституційний Суд України прямо посилається на нерозривність зв'язку між верховенством права та принципом рівності: «Відповідно до ч. 1 ст. 8 Конституції України в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема й у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо»¹².

Також Конституційний Суд України зазначав: «Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки та в пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину й покарання, цілей законодавця та засобів, що обираються для їх досягнення».

У рішенні Конституційного Суду України від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000 вказано: «Стаття 24 Конституції України гарантує кожному громадянину України рівні конституційні права й свободи та проголошує рівність прав громадян перед законом. Проголошуючи рівність усіх громадян перед законом, ст. 24 Конституції України таким чином встановлює також рівну підлеглість усіх громадян законам України»¹³.

Наведене різноманіття позицій дає підстави стверджувати, що дослідження проблеми рівності є актуальним, а отже, необхідна подальша робота щодо систематизації наявних наукових знань з урахуванням чинних конституційно-правових визначень у цій сфері, а також правових позицій Конституційного Суду України.

Таким чином, як відомо з теорії й практики розбудови конституціоналізму, конституція як установчий акт будь-якого народу, окрім регламентації основоположних сфер життя держави й суспільства, закріплює норми, що є орієнтирами для досягнення відповідних цілей. Так, у Конституції України закріплено положення про рівність людини й громадянина, яке має надзвичайне значення для нашого суспільства, що перебуває на етапі становлення як демократичного та соціального. Необхідність досягнення рівності передбачає важливість побудови компромісу взаємин між людьми та відношення держави до осіб, які перебувають на її території. Таким чином, забезпечення принципу рівності і його реальність відбувається насамперед завдяки нормативному закріпленню в Конституції України та формуванню на основі цього законодавчої бази для його поширення й деталізації у відповідних галузях права.

Проблеми розуміння аспектів принципу рівності та поняття «рівність» знаходять часткове вирішення в правових позиціях Конституційного Суду України, що в умовах сучасного етапу державотворення й формування правової системи є очевидно недостатнім. Відтак питання реального впровадження принципу рівності, його теоретичного обґрунтування та вирішення проблемних питань практичного застосування має досліджуватись також наукою конституційного права й дотичних до нього галузей, представники яких здебільшого не приділяють цьому питанню належної уваги.

¹² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

¹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про приватизацію державного житлового фонду) від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 40. – Ст. 1709.

Анотація

Статтю присвячено аналізу конституційного принципу рівності як фундаментальної засади функціонування суспільства й держави, як невід'ємної частини правового статусу особистості та як важливого конституційного принципу. Автор приділяє особливу увагу питанням відображення принципу рівності в Конституції України, міжнародно-правових актах і правових позиціях Конституційного Суду України, а також розумінню поняття «рівність» як складової частини вказаного принципу в контексті потреби досягнення реальної рівності в суспільстві. Звертається увага на необхідність посилення дослідницької роботи науки конституційного права й суміжних наук у цьому напрямі з метою вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із конституційним принципом рівності.

Summary

The article is devoted to the analysis of the constitutional principle of equality as the fundamental basis for the functioning of society and the state, as an integral part of the legal status of the individual and as an important constitutional principle. The author pays special attention to the reflection of the principle of equality in the Constitution of Ukraine, international legal acts and legal positions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as understanding the concept of "equality" as an integral part of this principle in the context of the need to achieve real equality in society. Attention is drawn to the need to strengthen the research work of the science of constitutional law and related sciences in this direction with a view to solving theoretical and practical problems related to the constitutional principle of equality.

Використана література:

1. Витрук В.Н. Правовой статус личности в СССР / В.Н. Витрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – 175 с.
2. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособие] / Л.Д. Воеводин. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1997. – 294 с.
3. Декларация про расу та расові забобони : прийнята в Парижі 27 листопада 1978 р на 20-ій сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_906.
4. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією № 217A(III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація / А.М. Колодій // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 42–46.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про статус народного депутата України» в редакції Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус народного депутата України» від 25 вересня 1997 року (справа про статус народного депутата України) від 10 травня 2000 р. № 8-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 37. – Ст. 1592.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 статті 2 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» (справа про приватизацію державного житлового фонду) від 28 вересня 2000 р. № 10-рп/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 40. – Ст. 1709.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.
9. Сокурєнко В.Г. Право. Свобода. Рівність / В.Г. Сокурєнко, О.М. Савицька. – Львів, 1981. – 419 с.
10. Соединенные Штаты Америки. Конституция и законодательные акты / сост. В.И. Лафитский ; пер. с англ. под ред. и со вступ. ст. О.А. Жидкова. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 768 с.
11. Тодыка Ю.Н. Роль конституционных принципов в обеспечении функционирования государства и общества / Ю.Н. Тодыка // Украинська державність: становлення, досвід, проблеми : зб. наук. статей (за матеріалами XII Харківських політологічних читань). – Х. : Право, 2001. – С. 101–102.

Ірина Фаловська,
суддя

Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ